

Het Hermannsdenkmal

VAN PATRIOTTISCH TOT POTSIERLIJK

Wie was Hermann? En hoe is er met zijn nagedachtenis omgesprongen door de negentiende eeuwse nationalisten? Anton van Hooff doet verslag van een mythe.

Wat zou ik doen met die ene dag dat ik nog onbeperkt mocht reizen op mijn achtdaagse abonnement van de Deutsche Bundesbahn? Een paar dagen tevoren had ik tijdens mijn rondreis bij Regensburg het Walhalla, de tempel van het pangermanisme, bezocht en hoofdschuddend de beelden van de Duitse helden bekeken, onder wie onze eigen Maarten Tromp en Herman Boerhaave! Die groteskheid smaakte naar meer en dus besloot ik op één dag vanuit Nijmegen op en neer naar het Hermannsdenkmal bij Detmold te gaan.

Weerzin

Als je aan de voet van het meer dan vijftig meter hoge monument voor Hermann, alias Arminius, staat, maken gevoelens van verbijstering en weerzin zich van je meester. Gniffelend lees je het bombastische opschrift:

DER LANG GETRENNT STÄMME VEREINT MIT
STARKER HAND,
DER WELSCHER MACHT UND TÜCKE SIEGREICH
ÜBERWANDT,
DER LÄNGST VERLORENE SÖHNE HEIMFÜHRT ZUM
DEUTSCHEN REICH,
ARMIN, DEM RETTER IST ER GLEICH.
WILHELM, KAISER, 22. MÄRZ 1797
KÖNIG VON PREUßEN, 2. JANUAR 1861
ERSTER KAISERTAG, VERSAILLES, 18. JANUAR 1871
KRIEG 17. JULI 1870, FRIEDEN 26. FEBRUAR 1871

Hier wordt dus de Duitse keizer die in 1871 door Bismarck werd gecreëerd, vergeleken met Arminius die in 9 na Christus drie Romeinse legioenen in het Teutoburgerwoud vernietigde. Deze koning van de Cherusken wist een aantal Germaanse stammen – tijdelijk – tot

gemeenschappelijke actie tegen de Romeinse indringers te brengen. Evenzo had Wilhelm de Duitse landen verenigd tot gezamenlijk oprukken in de Frans-Duitse Oorlog van 1870/71.

Het 'welsche' (Waalse) in de uitdrukking 'welsche macht' is een laatdunkende aanduiding voor 'Franse'. Denk maar aan het 'Wat wals is vals is, sla dood' uit Hendrik Conscience's *De leeuw van Vlaanderen*. Waals staat voor onbetrouwbaar, tegenover de Duitse deugd van de Treue. Op Arminius' schild staat dan ook 'treuefest'.

Een andere inscriptie verwijst nog uitdrukkelijker naar het lesje dat de Duitsers de Fransen in 1870/71 hebben geleerd:

AM 17. JULI 1870 ERKLÄRTE FRANKREICHS KAISER, LOUIS NAPOLEON, PREUSSEN DEN KRIEG, DA ERSTUNDEN ALLE VOLKSSTÄMME DEUTSCHLANDS UND ZÜCHTIGTEN VON AUGUST 1870 BIS JANUAR 1871 IMMER SIEGREICH FRANZÖSISCHEN ÜBERMUT UNTER FÜHRUNG KÖNIG WILHELMS VON PREUSSEN, DEN DAS DEUTSCHE VOLK AM 18. JANUAR ZU SEINEM KAISER ERKOR.

De zaak lijkt duidelijk: we hebben hier te maken met een monument van een verderfelijk nationalisme. Arminius figureert kennelijk als een antiek alibi voor de agressieve politiek van Bismarck's Duitsland, dat door de *Emser Depesche* Napoleon III tot een oorlogsverklaring probeerde.

Als je op de omgang van het voetstuk staat, kijk je omhoog naar de ruim 25 meter van het beeld zelf en probeert op het zeven meter lange zwaard de tekst te ontwaren:

Dr. Anton van Hooff was tot 2005 universitair hoofd-docent antieke geschiedenis aan de Radboud Universiteit; van 1981 tot 1988 was hij lid van de Kleio-redactie. Nu schoolt hij aan de universiteit nog docenten van andere vakken om tot leraar klassieken en geeft enkele dagen les aan het Stedelijk Gymnasium Nijmegen.

DEUTSCHLANDS EINIGKEIT, MEINE STÄRKE, MEINE STÄRKE, DEUTSCHLANDS MACHT.

Het zwaard wijst in westelijke richting, naar de Fransen, die als nieuwe (decadente) Romeinen moesten worden *teruggewezen*.

Romeins gevaar

Ook het Rome van de katholieke kerk gold na 1871 als een gevaar. Waren de roomsen, met hun dubbele loyaliteit, wel goede vaderlanders? In de *Kulturkampf*

(1872-1879) probeerde Bismarck de katholieke kerk in het staatsgareel te krijgen. In die tijd was het Arminiusmonument onder het motto 'Gegen Rom!' een geliefd symbool.

Bij de viering van de 1900ste verjaardag van Arminius' overwinning in 1909 waren het de sociaaldemocraten die als 'vaterlandslose' elementen op de korrel werden genomen. Ook joden werden in de politieke agitatie rond het monument als 'Reichsfeinde' niet gespaard. Natuurlijk werd het Hermannsdenkmal in de Eerste Wereldoorlog weer als een anti-Frans monument beleefd. En toen de Italianen aan de kant van de Entente aan de oorlog begonnen deel te nemen, lieten zij merken

nog steeds de verraderlijke Romeinen te zijn die door Arminius zo hardhandig waren afgestraft. Tijdens de Republiek van Weimar vonden bij het monument bijna maandelijks manifestaties plaats van rechtse extremisten van allerlei pluimage. Daartegenover probeerden de democratische partijen vergeefs te herinneren aan het vrijheidsideaal van hen die de aanzet tot het Hermannsdenkmal hadden gegeven – we komen daarop terug. Hoewel de regionale NSDAP het monument in 1932 als verkiezingsbeeld had gebruikt, wees Goebbels het idee af om een aan nationaal pelgrimsoord van te maken.

Schaamte

Als gevolg van deze geschiedenis overheerste na de Tweede Wereldoorlog de schaamte. Men overwoog zelfs de hatelijke inscripties te verwijderen. Er werden slappe pogingen gedaan het monument van een nieuwe politieke lading te voorzien. De FDP van Noord-Rijnland-

Westfalen herdacht er een aantal jaren de opstand van 17 juni 1953 in de DDR om zo het ideaal van Duitse eenheid en vrijheid levend te houden. Zelfs de West-Duitse communisten projecteerden op Arminius een politiek ideaal: vrijheid door de aftocht van de westelijke bezettingstroepen.

Voor zover het Denkmal nu nog een politieke rol speelt zijn het rechtse groepen die zich met Arminius identificeren. Officieel is het in de ogen van het Landesverband Lippe een 'Mahnmal für den Frieden'. Die boodschap is moeilijk te onderkennen als je op het plateau van de Teutoberg naar de kolossale krijger opkijkt. Het Hermannsdenkmal is nu alleen nog een bevreemdend geval, dat herinnert aan een achterhaald gebruik van het verleden.

Arminius bevrijder van Germanië

De enige verwijzing naar de historische Arminius-Hermann op de sokkel is een Latijns citaat van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus:

▽
Germanen bevechten
Romeinen.

zonder twijfel de bevrijder van Germanië, een man die niet het Romeinse volk in zijn vroege periode, zoals andere koningen en generaals deden, heeft uitgedaagd, maar het rijk in zijn grootste bloei; in slagen wisselend van succes, in de oorlog onoverwonnen (liberator haud dubie Germaniae et qui non primordia populi romani, sicut alii reges ducesque, sed florentissimum imperium lacesierit: proeliis ambiguus, bello non victus. Tacitus, Annales: II, 88).

Het was balsem voor de Duitse ziel om deze lof van een ander, en nog wel van de Romeinse vijand, te krijgen. Maar er moest wel eerst een Duitse ziel zijn die gebalsemd kon worden. Dat nationale identiteitsgevoel ontstond eigenlijk pas in de renaissance. De humanisten ontdekten in de antieke bronnen opeens landgenoten. Ieder deel van Europa dat met de Romeinen te maken had gehad, vond bij Romeinse historici wel een nationale held. De Fransen kregen hun Vercingetorix, de Spanjaarden Viriathus (die volgens hun westelijke burens toch echt een Portugees is) en 'wij' natuurlijk Julius Civilis, vroeger foutief Claudius Civilis genoemd. De Duitsers begonnen te gloeien bij al het moois dat Tacitus over hun deugden schreef in zijn monografie 'Over Germanië'. En 'hun' Arminius had niet, zoals die andere heldhaftige tegenstanders van Rome, uiteindelijk het onderspit gedolven. Door zijn toedoen mislukte het streven van de Romeinen om hun territorium tot aan de Elbe uit te breiden. Dat was het onmiskenbare doel van Augustus. Zijn adoptiefzoon – en uiteindelijk opvolger – Tiberius was in een aantal campagnes diep in het gebied tussen Rijn en Elbe doorgedrongen. De Romeinen hadden er al vaste kampen, zoals in Haltern. Duidelijker konden ze niet maken dat ze van plan waren te blijven. De pacificatie werd opgeschort wegens problemen met de Marcomannen in Bohemen en een grote opstand in Pannonië en Dalmatië (6-9 n. Chr.) Vanaf 7 n. Chr. was Publius Quinctilius Varus de commandant van het Romeinse leger in Germanië. De antieke geschiedschrijvers maken zijn harde romanisatiepolitiek verantwoordelijk voor het oploeiende verzet. Spil daarvan werd Arminius, vorst bij de stam van de Cherusken. Hij had in zijn jeugd als gijzelaar in Rome doorgebracht en had daar een Romeinse militaire scholing gehad. Zoals onze Julius Civilis was hij dus sterk geromaniseerd. Net als zijn broer Flavus gold hij als een trouwe bondgenoot, die met Varus tafelde. Heimelijk vormde hij echter een coalitie van stammen die elkaar tot dan toe vijandig waren geweest. Aan het einde van het operatieseizoen van het jaar 9, dus na de zomer, was Varus met zijn legioenen op

weg naar de winterkampen, zoals Xanten en Nijmegen. Het gerucht van een rebellie deed hem van de rechte route afwijken. Arminius en andere samenzweerders gingen vooruit, zogenaamd om bondgenoten erbij te halen. Terwijl het Romeinse leger in een lange colonne, dus niet in slagorde, nietsvermoedend door bossen en valleien trok werd het opeens van alle kanten aangevalen. Vier dagen bleven de legionairs proberen zich een uitweg te banen, maar het moeilijke terrein maakte het hun onmogelijk de strijdwijze waarin zij superieur waren, toe te passen. Op de laatste dag werden de resten overweldigd. Varus en een aantal stafofficieren stortten zich in het zwaard. Anderen gaven zich en de Romeinse legioensadelaars over.

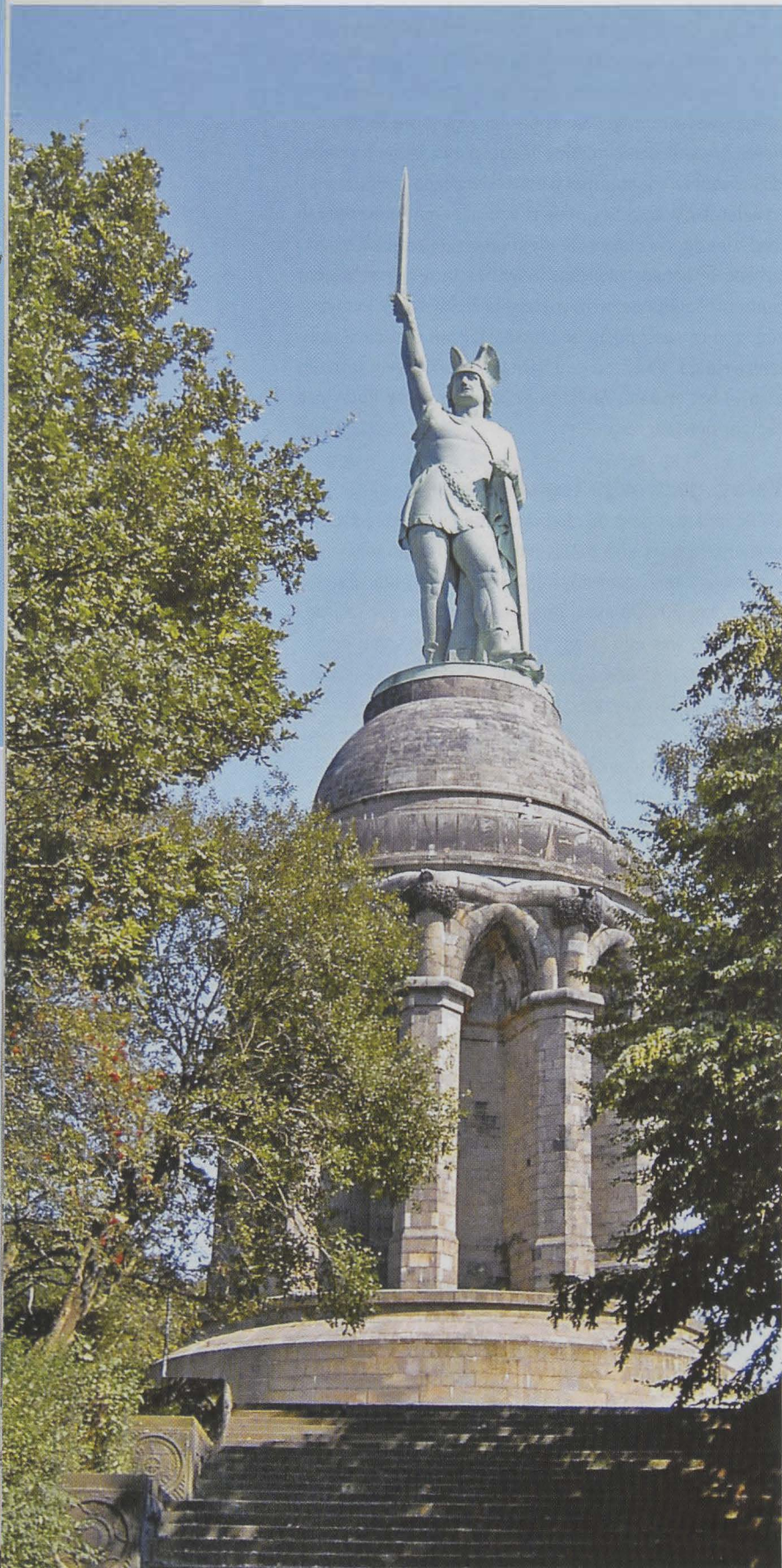
Varus, geef mijn legioen terug!

In Rome moet de reeds bejaarde Augustus 's nachts vertwijfeld door zijn paleis hebben gedwaald uitroepend: 'Varus, geef mij mijn legioenen terug!' Het verlies van 20.000 man, ongeveer tien procent van de legioenen, was een zware slag. De nummers van de vernietigde legioenen, 17, 18 en 19, werden als ongelukscijfers niet meer gebruikt.

De jaren daarna zetten de Romeinen alles op alles om de schande uit te wissen. Ze wisten de verloren legioensadelaars terug te krijgen.

In het jaar 15 bereikten Germanicus de plaats van de slag en bewees de laatste eer aan de gesneuvelden. Allerlei plaatsen hebben de locatie van dit Germaanse ereveld voor zich opgeëist, waaronder zelfs het Nederlandse Varsseveld, Varus-veld nietwaar? Aan het begin van de negentiende eeuw werd men het erover eens dat het noordelijkste middelgebergte in Neder-Saksen en Westfalen, dat tevoren Osning heette, de plaats was van de Variaanse catastrofe, de *clades Variana*. Het werd toen omgedoopt in Teutoburger Wald: Teutoburg moest zoiets als volksburcht betekenen. Tegenwoordig geldt Kalkriese in Neder-Saksen, 50 kilometer verderop, als de meest waarschijnlijke locatie. Daar zijn bij opgravingen stukken Romeinse bewapening aan het licht gekomen.

Ook met de naam van de opstandelingenleider zit het niet goed. De afleiding van de naam Arminius tot het Germaanse Hermann werd al in de zestiende eeuw gedaan in de kring van Maarten Luther. Hij was de heirman, de legerman. Taalkundig klopt de verbinding niet. De verlatijnste vorm van Hermann is Chairomannus. De enorme nederlaag bracht de Romeinen aanvankelijk niet van hun politiek af. De provincies op de linkeroever van de Rijn, Germania Superior en Inferior (waarvan Zuid-Nederland deel uitmaakte), golden als aanzetten

van echte wingewesten aan weerskanten van de Rhenus. Maar het kwam er nooit tot een blijvende verovering, afgezien van het gebied dat Romeins werd toen de militaire grenszone, de *limes*, werd rechtgetrokken tussen Donau en Rijn. Feitelijk werd dus door Arminius definitief een einde toegevoegd aan de politiek-militaire expansie van het Imperium Romanum.

Een droom van het monument

De trots over deze 'Duitse' prestatie, die sinds de renaissance voorhanden was, laaide op in de Napoleontische oorlogen. De roep om Duitse eenheid en vrijheid kwam van 'links'. Het jonge Duitsland, met name studenten, nam het voortouw. Het opkomende nationale besef zette zich onder andere om in Duitse monumenten. Daarin past het Hermannsdenkmal. Het was de levenslange droom van Ernst von Babel (1800-1876). Hij maakte de vervulling van zijn droom nog net mee: in 1875 werd het ingewijd.

In dat jaar was Duitsland een heel andere wereld dan in zijn jeugd. Toen snakte het land naar de vrijheid die de opheffing van de autoritaire staten en staatjes zou brengen. In 1876 was de Duitse eenheid door de politiek van 'Blut und Eisen' door het Pruisen van Bismarck opgelegd.

Von Babel, architect en beeldhouwer, maakte in 1838 een begin met de bouw van het monument op de berg die hij daarvoor zelf had uitgekozen. Toen in 1841 de eerste steen werd gelegd, verklaarden feestredenaars dat Arminius het onderscheid tussen heren en slaven, tussen burger en vreemdeling had opgeheven en door zijn optreden ook de andere volkeren had bevrijd. Dit pathos van vrijheid en broederschap maakte, zoals we gezien hebben, later plaats voor een agressief nationalisme.

Von Babel stak een aanzienlijk deel van zijn persoonlijk vermogen in het project, dat financieel werd mogelijk gemaakt door allerlei verenigingen die voor dat doel overal in Duitsland werden opgericht. In 1846 was de sokkel (ruim 25 meter) klaar. Tot het revolutiejaar 1848 werd er naarstig doorgewerkt, maar toen kwam de conservatieve reactie: vijftien jaar lag de bouw stil. In deze periode had Von Babel geen succes met zijn pogingen geld te vinden.

De stichting van het Duitse Rijk in 1871 bracht de bouw in een stroomversnelling. Keizer Wilhelm I en de Rijksdag gaven aanzienlijke subsidies. De laatste jaren woonde Von Babel permanent in de blokhut van waaruit hij de supervisie over het project hield. *Die Babelhut* bestaat nog steeds. Op 21 augustus 1875 schreef hij in een brief: *'Was ich gewollt, ist erreicht;*

was ich immer und immer gewünscht, ist herrlicher in Erfüllung gegangen, als ich gehofft.'

Hermann verslaan

Monumenten pretenderen de geschiedenis te fixeren, maar ze worden zelf onherroepelijk meegenomen in de stroom van de tijd. In onze dagen zien we dat proces bij de monumenten die het Sovjetimperium in Mid- en Oost-Europa heeft achtergelaten. Dat de Lenins buiten de Russische Federatie moesten vallen was vanzelfsprekend. Alleen al in het kleine Letland werden 144 Leninmonumenten verwijderd. Maar wat te doen met de kolossale sculpturen die de overwinning van de Sovjet-Unie op nazi-Duitsland verheerlijken? Volgens de Russen kwamen zij als bevrijders, maar de 'bevrijde' volkeren denken daar heel anders over. Niet voor niets draagt het Museum van de Bezetting in Riga de jaartal-

len 1940-1991, aldus Russen (bezetters 1940/1941 en 1945-1991) op één hoop gooïend met de Duitsers (1941-1945). Er staat in de stad een enorme bronzen vrouwenfiguur, Letland dat om hulp schreeuwt. Twee al even uit de kluiten gewassen Russische krijgers schieten toe. Anders dan de Esten hebben de Letten niet de euvels moed dit hatelijke monument weg te halen. De tijd is nog lang niet rijp het gedenkteken te bagateliseren en te zien in zijn gepasseerdheid. Zo hebben de Fransen heel superieur in Elzas-Lotharingen de kolossale Duitse monumenten die de overwinningen in de Frans-Duitse Oorlog van 1870/71 verheerlijken, laten staan. Hopelijk kunnen de Letten ooit het Sovjetmonument beleven als een potsierlijk geval van een voorgoed voorbij verleden. Zo is Hermann ook verslagen.

CURSUS ORIËNTATIEKENNIS EN ACTIVERENDE DIDACTIEK

"Heel praktisch, meteen toe te passen in de klas"
"Ik heb weer zin in lesgeven gekregen"
"Deskundige en aardige cursusleiding"
"Een verrijking voor mijzelf en voor mijn leerlingen"

Universiteit Utrecht

IVLOS

Dit zijn opmerkingen uit de evaluatie van deze cursus in 2006.

Leerlingen actief en gemotiveerd met geschiedenis bezig laten zijn is het uiteindelijke doel van deze nascholingscursus. We oefenen veel activerende werkvormen aan de hand van de tien tijdvakken van de Rooij. De nieuwste ontwikkelingen en inzichten ten aanzien van oriëntatiekennis worden besproken. We besteden aandacht aan de praktische invulling van de nieuwe programma's voor basisvorming en tweede fase en vmbo. Indien relevant splitsen we de groep op naar onderbouw en bovenbouw.

Plaats en tijd:

Dinsdag 2-10-07 en donderdag 22-11-07 van 10.00 tot 16.00 uur en een terugkombijeenkomst in februari 2008. Plaats is de Uithof te Utrecht.

Kosten: 475 euro (incl. twee lunches, certificaat en reader)

Verder bieden wij:

Een studiedag over samenwerking tussen de mens en maatschappijvakken

Plaats en tijd:

Dinsdag 9-10-07 van 10.00 tot 16.00 uur. Plaats is de Uithof te Utrecht.

Kosten: 175 euro (incl. lunch, certificaat en reader)

Opmaattoertrainingen:

Wij kunnen een opmaattoertraining samenstellen voor de sectie geschiedenis of voor de docenten in het domein mens en maatschappij.

Zie voor meer informatie contactpersonen hieronder of www2.ivlos.uu.nl/geschiedenis.

Trainers en ontwikkelaars:

Hanneke Tuithof; vakdidacticus geschiedenis IVLOS, de lerarenopleiding van de Universiteit Utrecht. Bjorn Wansink; docent aan het Griffland te Soest en trainer IVLOS.

Voor meer informatie en opgave:

Iris Bleeker, i.m.p.bleeker@uu.nl of 030-2533224

Hanneke Tuithof, h.tuithof@uu.nl of 030-2533220